

شعبه کتابخانه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رساله جامع علوم انسانی

ادبیات و شعر و تاریخ نو سیر در عصر ساسانی

علی ساهی

هنر و مردم

در عهد درخشان ساسانی بویژه در اواخر پادشاهی این دودمان، کتابهای بسیاری بزبان پهلوی در شرح حال پادشاهان باستانی ایران و همچنین شهریاران ساسانی و شاهان و پهلوانان داستانی و حماسه و حکایات و روایات کهن و پند و اندرزنامهها و مطالب مربوط به تکالیف و امور مذهبی و اخلاقی و اجتماعی تألیف گردیده بود، که پاره‌ای از آنها در زمان اسلام توسط مترجمان عالیقدر ایرانی بزبان عربی ترجمه و پس از چندی از نو، به پهلوی و فارسی برگردانیده شد، که اصل و ترجمه پاره‌ای از آنها تا قرن چهارم هجری در دست بود و بعضی هم ازین رفته است.^۱ آنچه که باقی مانده در دو سه قرن اخیر مورد پژوهش و بررسی و تفسیر خاورشناسان و دانشمندان اروپائی و پارسیان ساکن هند قرار گرفته و بزبانهای اروپائی ترجمه و منتشر گردیده است.

با توجه به سیر دانش و کمال و فلسفه در قرون قدیمه و وسائل و موجبات محدود فرا گرفتن علوم در یکپاره‌روپانصد شصت سال پیش، و مقایسه با وضع کشورهای متقدم، همزمان و معاصر ساسانی کاملاً ثابت میشود که ادبیات پهلوی در این دوره بر شد شایان اهمیتی رسیده و فرهنگ ایران دارای یک ادبیات پرمایه و غنی و کتابهای ادبی و اخلاقی و تاریخی ممتازی بوده است. از آنهمه کتابها و آثار و نشرهای ادبی و تاریخی همین مقدار که از دستبرد رویدادها و دیگر گزینها و عدم علاقه فاتحین بی علم و معرفت بجا مانده، معرفت گنجینه سرشار ادبی و فلسفی و تاریخی و داستانی و کتابهای مربوط با امور دینی میباشد که اگر همه با هم جمع شوند با وجود کمبودهایش یک گنجینه گرانبهای بزرگی از آثار ادبی و تاریخی زبان فرس میانه را تشکیل میدهد. کیفیت این آثار بجامانده برای شناسائی پایگاه بلند ادبیات فارسی کهن، تا حدی جبران کمیت و مقدار از دست رفته و نابود شده را، مینماید. سیر و پیشرفت ادبیات پهلوی با وجود غلبه تازیان و از هم گسیختن اوضاع، باز نایستاد، و تا سه چهارم قرن اول هجری این چرخ هنوز گردش خود را داشت و تاحدی حرکت خود ادامه میداد و مطالبی به پهلوی نگاشته میشد.

ابوالفرج محمد ابن اسحق بغدادی معروف باین ندیم (متوفی ۳۸۵ هـ. ق) نام کتابهای زیادی متجاوز از هفتاد کتاب که تا زمان او از پهلوی به تازی برگردانده شده و موجود بوده است، مانند اندرزهای اردشیر پشاپور، اندرز خسرو بهرمز، نامه خسرو بهرمز و پاسخ او، نامه انوشیروان به بزرگان کشور، اندرزهای انوشیروان بخویشان خود و چند کتابهای داستانی مانند هزار افسانه (الف لیله و لیله)، کلیله و دمنه، هزارستان، سندبادنامه، قصه بهرام چوبین، افسانه گشت و گذار، خرس و روباه، رستم و اسفندیار، شهروراز و پرویز، بنیان دخت، بهرام دخت، اروند، انوشیروان، بهرام و نرسی، دارا و بت

زین، در کتاب الفهرست (۳۷۷ هـ. ق)، بر شمرده است. روستا خاورشناس و دانشمند عالی مقام انگلیسی که بسیاری از آنها را بزبان انگلیسی ترجمه و چاپ کرده است، نام ۹۱ کتاب مربوط با تزمان را که موجود است گرد آوری و منتشر ساخته است. بعضی از این کتابها، دینی است که بچندتای آنها اشاره خواهد شد، و برخی داستانهای رزمی است مانند بهرام چوبین، رستم و اسفندیار، شهربراز و پرویز، و پاره‌ای داستانهای بزمی میباشد چون ویس و رامین، وامق و عذرا، خسرو شیرین، زال و رودابه، بیژن و منیژه، دسته‌ای هم کتابهای تاریخی است.

فن تاریخ نویسی و ثبت وقایع در اثر روح سلحشوری و مردانگی و جهانگشائی و همچنین نبردهای بی دریگی که آریاهای فلات ایران با همسایگان داشته و تشکیل پادشاهی بزرگ ماد و شاهنشاهی گسترده هخامنشی، از دیرگهان در ایران معمول بوده است و اغلب در کتابهای تاریخ نویسان یونانی و اسقاریهود از سالنامهها و تذکره و تواریخ ایام و سرگذشتها و داستانها که جمع آوری شده، در خزائن شاهنشاهی و در جاهای امن و امانی نگاهداری میشده، یاد گردیده است.

کتیاس پزشک و تاریخ نویس یونانی مقیم دربار داریوش دوم هخامنشی کتاب تاریخ خود بنام پرسیکارا از روی همین سالنامهها و تذکرهها ترتیب داده بود.

مسعودی تاریخ نویس معروف بعد از اسلام ضمن توصیف کتاب بزرگی که بسال ۹۱۵ میلادی در خانه یکی از بزرگان ایران در تیسفون دیده، قسمتی از آنرا تاریخ پادشاهان تشکیل میداده است تاریخ کتاب سال ۷۳۱ میلادی و از روی منابعی که در خزائن شاهنشاهی بود تنظیم گردیده و برای هشام خلیفه از پهلوی عبری ترجمه شده بود. او مینویسد: «کتابی عظیم دیدم که حاوی بسیاری از علوم ایران، تاریخ پادشاهان آن سامان، ساختمانها و تأسیسات سیاسی بود...»^۲

۱ - درباره کتابها و آثار مربوط به حکمت و فلسفه این عصر، در گفتاری تحت عنوان «حکمت و فلسفه» در «ایران باستان» و نسبت به دانش و آثار مربوط به علم نجوم و ریاضی در گفتار «دانشهای ایرانی در عصر ساسانی» قبلاً صحبت شده است. شماره ۶۹ و ۸۰ همین مجله. ۲ - ادوارد ویلیام وست Edward William West (۱۸۲۴ - ۱۹۰۵)

۳ - از میان ذخایر فراوان علمی ایران که ازین رفته بود، کتاب تاریخ مفصلی بدست آمد که هشام ابن عبدالملک (۱۰۵ هـ. ق) تا ۱۲۵ هـ. ق مدت خلافت) دستور داد آنرا عبری ترجمه کنند. ترجمه این کتاب در ۱۱۳ هـ. ق پایان پذیرفت و در آن شرح حال کلیه پادشاهان ایران، قواعد سلطنت، علوم و فنون معماری بتفصیل نوشته شده و از جمله تصویر هر پادشاه که شناسانده وضع و رنگ لباس بود ضمیمه شرح حالت کرده بودند. و مسعودی این کتاب را در سال ۳۰۳ هـ. ق در شهر استخر نزد یکی از بزرگان پارس دیده است.

گوتاشمید Gutschmid و کریستنسن Christensen حدس زده‌اند که این کتاب شاید (تاج نامک) بوده است. علاوه بر این، اوستا کتابدینی، خود یکی از منابع و مخازن تاریخی و داستانی را شامل است. در دوران ساسانی نیز از لحاظ کشمکشهای مداوم با دشمنان خاوری و باختری و لزوم تقویت روح جنگی و سلحشوری در مردم، و همچنین به‌مناسبت پیدایش و پیشرفت دینهای چندی در داخل و خارج از مرزهای شاهنشاهی، چون عیسویت، یهودیت، صابئین و بودائی و مانویت و مزدکیان و لزوم تقویت و ترویج آئین زرتشتی، تدوین دستورها و فرمانهای مذهبی و تفسیر آنها و همچنین روایات و داستانهای جنگی و پهلوانی بصورت کتابهای بزرگ، امری ضروری و لازم بوده است.

در اواخر این دوره نامهای پهلوانان داستانی در خاندانهای شاهان و بزرگان رواج پیدا مینماید مانند جاماسب و کواذ و کاوس و غیره.

در این گفتار بچند کتاب و رساله اشاره میشود و بحث درباره اوستا، مهمترین و کهنترین اثر ادبی و علمی و تاریخی را به مقاله دیگری موکول میسازد.

۱- **بندهشن Bondahishn** : یعنی «بنیان آفرینش» یا «بنیاد نهادن آفرینش» در دانش جهان‌شناسی Cosmogony و دیرین‌شناسی Chronology که هزاران سال پیش، از اندیشه و دماغ ایرانی تراوش کرده، زمینه حیات‌شناسی و انگیزه تحقیق دانشمندان اروپا گردید و دست‌کم خردپندیری برای آنها بوده است.

بندهشن مشتمل بر ۴۶ فصل و سیزده هزار واژه پهلوی در قواعد دینی و تکوین جهان و تاریخ و داستانها و طبیعیات و درحقیقت خلاصه اوستاست که در قرن ۱۱ و ۱۲ میلادی (قرن پنجم هجری) پایان پذیرفت، مهمترین فصول آن: **اهورمزدا، اهریمن، خلقت زمان، آفرینش روز و هفته و ماه، تکوین آفرینش و خلقت ستارگان و اصطلاحات نجومی، منظور از خلقت، هفت آسمان، هفت خلقت دنیائی، امتشاپندان (جاویدانهای مقدس) و وظائف آنها، شرح نبردهائی که آسمان و آب و زمین و گیاهان و گاو و کیومرث و فرشتگان و ستارگان با اهریمن نمودند. آمدن روح اهریمن در زمین و ستارگان و گاو و کیومرث، اصل زمین و کوهها و درهها و دریاها و گیاهان و آتش. اصل آب و باد و ابر و باران، درباره اصل مخلوقاتی که توسط اهریمن آفریده شده از قبیل مار، و مور و زنبور و کرم. درباره درندگان مانند گرگ، شیر، پلنگ و غیره، درباره موجودات گوناگون و اینکه چرا آفریده شده‌اند، درباره مصائبی که با آمدن اسکندر و تازیان دامنگیر ایران شد، و آمدن سه مرد مقدس**

که آئین یزدانی را تجدید خواهند کرد.

ترجمه این کتاب نخستین بار توسط انکتیل دوپرن Anqueteil Du Perron (۱۷۳۱ - ۱۸۰۵) در سال ۱۷۷۱ میلادی به‌مراه ترجمه زند و چند پاره از اوستا منتشر شد. او در ۱۷۳۴ در سورت هندوستان از روی اصل کتاب نسخه برداری کرد. اصل نسخه مزبور توسط اراسموس راشک Erasmus Rusk دانمارکی همراه با آثار دیگر پهلوی و اوستائی به کپنهاک آورده شد که هم‌اکنون در کتابخانه کپنهاک نگاهداری میشود. پس از اوراشک در ۱۸۲۰ آنرا با آلمانی برگردانید و در ۱۸۵۱ وسترگارد دانمارکی (۱۸۱۵-۱۸۷۸) Wester Gard آنرا منتشر کرد. مارتین هوگ M. Haug در ۱۸۵۴ آنرا با آلمانی ترجمه نمود. ترجمه‌های دیگر توسط فردریک فن اسپیکل Friedrich von Spiegle (۱۸۲۰-۱۹۰۵) در ۱۸۶۰ و فردریک وندیمن آلمانی Windishmann در ۱۸۶۳ و یوستی Justi در ۱۸۶۸ و وست انگلیسی West در ۱۸۸۰ در اکسفورد در جلد پنجم از چندین جلد کتابهای خود بنام «کتاب مقدسه شرق» S.B.E. آنرا با انگلیسی ترجمه کرد. نسخه کامل این کتاب توسط ادوارد ته‌مورت دینشاه جی آنکلساریا Eevard Tahmures Ji. Anklesaria در ۱۹۰۸ در بمبئی بجا برسد.

۳- **شکند گمانیک ویزار «ویچار» Shikand Gumanik Vijar** «یعنی گزارش‌هایی که گمان را درهم می‌شکنند» یا «گفتار گمان شکن» بقول روست دارای ۱۵۷۰۰ واژه پهلوی تألیف مرتان فرخ «مردان فرخ پسر اورمزد دات» در قرن نهم میلادی در انبات آئین زرتشتی در برابر یهود و نصاری و مانویان و اسلام درباره اصل و ماهیت اهریمن (مظهر شر) تنظیم شده است. مؤلف این کتاب در نیمه اول قرن سوم هجری میزیسته و به بسیاری از مسائل فلسفی پاسخ داده و از روی این کتاب بر اصطلاحات فلسفی زبان پهلوی پی برده میشود.

کتاب شکند گمانیک ویزار در ۱۸۸۵ توسط وست با انگلیسی ترجمه و در ۱۸۸۷ در بمبئی توسط هوشنگ نستور جاماسب‌جی جاماسب آسانا با متن زند و ترجمه سانسکریت از کتاب نریوسنگ Neryosang چاپ شد.

نریوسنگ پسر دهاول Dhaval دستور معروف پارسیان مقیم هند در اواخر سده دوازده میلادی در سنجان، همان شهری که زرتشتیان مهاجر از ایران، بدانجا وارد شدند، میزیسته. وی در زبان پهلوی و سانسکریت و اوستا استاد و قسمتهای زیادی از اوستا را بزبان سانسکریت ترجمه کرده و همین ترجمه برای دریافت معنی تفسیر اوستا «زند» بسیار ارزنده و این دانشمند بنویسه خود خدمت بزرگی بدین زرتشتی نموده است.

پیر ژان دومناس Pierre Jean De Menasce استاد دانشگاه پاریس در فرینبورگ با شرح و توضیحات بانضمام فرهنگی از لغات آن بفرانسه ترجمه و چاپ کرد .

۳ - دینکرت «کارهای دینی»: نام اصلی این کتاب زنداکاسیه Zend-Akashih مجموعه ایست از رسوم و آداب و ادبیات و تاریخ و قواعد و مسائل دینی زرتشتی که در زمان مأمون خلیفه عباسی (۱۹۷ - ۲۱۸ هـ . ق برابر ۸۱۲ تا ۸۳۳ میلادی) توسط آرتور فرنیغ ، فرخ زاتان (آذرفرنیغ پسر فرخ زاد) نوانه آذرباد پسر مهرانسپند در بغداد از باقی مانده های کتاب دینکرت که پس از برجیده شدن شاهنشاهی ساسانی پراکنده شده بود ، گردآوری ، و در همان قرن در نه مجلد با تمام رسید . جلد ۳ تا ۹ آن در سال ۴۱۱ هـ . ق در بغداد بدست آمد و دارای ۶۹۰۰۰ کلمه بوده است ولی فعلا دو مجلد آن پیش در دست نیست .

این کتاب در ۱۹ جلد بوسیله دستور پشوتن سنجانا و پرش داراب سنجانا (۹ جلد پدر و ۱۰ جلد پسر) با حواشی و ملاحظات و ترجمه انگلیسی و متن پهلوی و گجراتی دریمینی بچاپ رسید . وست خاورشناس شهیر انگلیسی کتاب ۸ و ۹ را با توضیحات و حواشی بزبان انگلیسی ترجمه و تحت عنوان Sacret Book of the East Vol. XXX II آکسفرد ۱۸۹۲ چاپ کرد و پنجسال بعد کتاب ۵ و ۷ آن را با توضیحات مشروح بزبان انگلیسی ترجمه و چاپ نمود .

۴ - آردا ویراف نامک Arta-Viraf Namak : تألیف اردای ویراف مؤید زمان شاپور یکم که در آن از بهشت و دوزخ زرتشتی و پاداش نیکوکاران و بادفره (سزای) گناهکاران بحث شده و عقاید آنها را درباره آخرت تشریح مینماید و شباهتی با پل صراط دین اسلام و پل چینوت Chinvat دین زرتشتی دارد .

این کتاب بین قرن سه و هفت هجری تدوین ولی مضمون و مطلبش از دوره ساسانیان میباشد و معروف است که آردای ویراف در زمان شاپور (بعضی زمان اردشیر نوشته اند) برای تکمیل احکام آئین زرتشتی چند جامی مشروب سگر آور نوشید و بخواب عمیق هفت روزه ای رفت ، پس از برخاستن از این خواب گران ، سیر خود را در عالم دوزخ و بهشت و پل صراط ابراز داشت و دبیران نوشتند .

کهنترین نسخه خطی آن کتاب مربوط بقرن چهارم میلادی است و نخستین ترجمه آن در ۱۸۱۶ توسط پوپ Pope خاورشناس انگلیسی تحت عنوان :

The Ardai Viraf Nameh, or The revelations of Ardai Viraf, translated from the Persian and Guzeratee versions London 1816.

ترجمه و بچاپ رسید و در ۱۸۸۷ توسط سنت بارتلمی S. Barthelemy خاورشناس فرانسوی بزبان فرانسه ، شامل یک مقدمه و ترجمه و تفسیر و فهرست منتشر گردید . این رساله شامل ۸۸۰۰ واژه میباشد و بفارسی نیز اخیراً آقای دکتر رحیم غفیفی استاد دانشگاه مشهد آنرا ترجمه و انتشار داده است . چند فرگرد آن برای نمونه نقل میشود :

فرگرد ۱۳ :

«دیدم روان زنان بسیار نیک اندیش ، بسیار نیک گفتار ، بسیار نیک کردار رام را ، با پوشش آراسته بزر و سیم و گوهر که شوی سردار دارند . پرسیدم ایشان کدام روازند ، سرش پاک و ایزد آذر گفتند که : این روان آن زنانی هست که بگیتی آب و آتش و زمین و گیاه و گاو و گوسفند و همه آفریدگان نیک اورمزد را خشنود کردند . ایشان یزش (انجام مراسم و فرائض دینی) و دورن (نان مقدس) و پرستش ایزدان کردند و اسوفریت (نام دعائی) خواندند و ستایش ایزدان مینو و ایزدان گیتی کردند و خشنودی و یگانگی وترس و آگاهی و فرمانبرداری شوی و سردار خود ورزیدند و بدین مزدیشان بی گمان بودند ، به گرفته کردن کوشا و از گناه برهیز کار بودند . مرا زیبا و باشکوه بنظر آمد .»

از فرگرد ۱۴ :

«دیدم روان کشاورزان را ، بگام روشن باشکوه ، و پوششی چون ستاره درخشان چون ایشان به پیش فرشته آب و زمین و گیاه و گوسفند ایستادند آفرین کرده و ستایش و درود گفتند و گاه میه و جای یه گرفتند مرا زیبا و باشکوه بنظر آمد .»

«دیدم روان پیشه‌وران که بگیتی خدایان و سرداران پرستیدند ، و چون بان بستر خوب ، و گاه بزرگ و روشن و برازنده نشسته مرا زیبا و باشکوه بنظر آمد .»

از فرگرد ۱۵ :

«دیدم روان شبانان که بگیتی چهارپای و گوسفند ورزیدند و از گرگ و دزد و مردم شتمکار نگاهداشتند و بهنگام ، آب و گیاه و خورش دادند و از سرما و گرما سخت برهیز دارند و بگام خودتر برهشتند و از روی داد برهیز دادند و بسیار سود بزرگ وتر ، و نیکی و خورش و جامه بمردمان زمان دادند . چون در آن روشنی و با آن برازندگی و رامش و شادی بزرگ رفتند مرا بسیار باشکوه و زیبا بنظر آمد .»

۵ - داستان دینیک Datistan-i-Dinik (عقاید دینی)

شامل ۲۸۶۰۰ واژه که مؤید بزرگ پاری و کرمان منوچهر پسیودان Yudan-Yim در اواخر قرن نهم در باب ۹۲ موضوع تدوین کرده است .

۶ - مینوخرود Dinai-Mainyo-Khirad (اندیشه های

روان خرد) : کتابی است حاوی ۶۲ پرسش از مسائل دینی زرتشتی مشتمل بر تقریباً یازده هزار کلمه پهلوی که از طرف «خرد مینوی» به «دانا» پاسخ داده میشود . تألیف در اواخر عهد ساسانی ولی صورت فعلی متعلق به عازد برجیده شدن این دو دمان است . کتاب نامبرده در حدود ۷۷۵ سال پیش توسط نریوسنگ بانسکریت برگردانده شده و متن پهلوی آن در ۱۸۴۳ توسط وسترگارد دانمارکی از ایران باروفا برده شد و آندراس در ۱۸۸۲ و وست انگلیسی در ۱۸۸۵ در آکسفورد آنرا چاپ و منتشر کرد . قسمتی از این کتاب بر این مفاد است :

«در میان فضائل ، احسان حائز نخستین پایه است . هر چند توانگری پسندیده است ، فقر شرافتمندانه بر ثروت‌مندی غیر عادلانه برتری دارد . تهمت بدتر از جادوگری است . باید در خوراک میانه‌روی را نگاه داشت تا تندرست بماند ، آنکس که بدبختیها ورنجهائی که از سوی اهریمن و سایر بودنیهای شریر بر او وارد میشود با شکیبائی و بردباری تحمل میکند ، شایسته ثنا و ستایش است . شراب اگر باندازه خوردن تن را بسی سود دهد ، زیرا که گرمی تن را بیفزاید و گوارش را آسان کند ، اندیشه و یاد (حافظه) تیز و حواس و زبان را روان ، و زندگی را پسندیده نماید . آنکس که بدعتش است چون شراب نوشد ، تندخو شریر و ستیزه‌کار شود و بازار از زن و فرزندانش و پندگان و تردیکان برخیزد .»

۷ - ماتیکان کجستک ابالیش Matikan Gujastak Abalish

در اثبات دین زرتشت تألیف آذرفرینغ که مؤلف دینگرد هم میباشد بزبان پهلوی دارای ۱۲۰۰ واژه حاوی هفت پاسخ که آذرفرینغ پسر فرخزاد حدود سال ۲۱۰ هـ . ق به ابالیش زندیق و بی عقیده در حضور مأمون داده است . در سال ۱۸۶۶ مارتین هوگ M. Haug از حکومت بمبئی خواست که فرهنگی از متن پهلوی توسط هوشنگ جی جاماسب آسا منتشر سازد و اینکار در ۱۸۷۰ پایان پذیرفت و در ۱۸۷۲ مجموعه‌ای در دو جلد توسط هوگ و وست و دستور هوشنگجی جاماسب آسا منتشر شد . در ۱۸۸۷ میلادی توسط سنت بارتلمی بزبان فارسی ترجمه و منتشر گردید ولی متن انتقادی با اصلاحاتی که بهرام انکلساریا در آن نموده ، بضمیمه یادداشت‌های مفصل و فرهنگ و ترجمه انگلیسی در سال ۱۹۳۶ توسط هومی چاچا انجام گرفت .

پرش هقتم و پاسخ آن چنین است :

«هفتمین بار پرسید که : علت کستی بستن چه باشد ، چه اگر کستی بستن کار نیکوئی باشد خران و شتران و اسبانی هستند که زودتر به بهشت روند ، چون شب و روز هفت بار تنگ بشکم بسته دارند .

مؤید گفت : چیزی بی‌علت نیست ، چنانکه به نادانان و بدآگاهان بی‌جهت مینماید که آگاه نیستند و که علت چیزی را ندانند و علت چیز روشن نیست ، لیکن من بتو روشن کنم . ما چنین گوئیم که همچنانکه به دو بنیاد بیکران معتقدیم ، این در تن خود ما هویداست . چون گویائی و شتوائی و بینائی و بویائی ، جایگاه خرد و جان و خود آگاهی و اندیشه و ویر (یاد حافظه) و خرد ذاتی و خرد اکتسابی ، بمنزله جایگاه یزدان و امشاسپندان باشد و اینکه مردم نیمه بالا را بمنزله بهشت دارند بنیاد آنرا این سبب است ، و نیمه زیرین چون گند و جایگاه آمیزش و سرگین است بمنزله پناهگاه اهریمن و دیوان باشد و اگر آشکاراش دارند آنرا بنیاد گیرند و بر آهوش درنگردند ، و کستی جدا کننده دو کرانه تن است . از اینرو کستی خوانند زیرا تن را بدوقسمت جدا میکند . . . و این مانند دیواری بمیان بوده باشد .

مأمون امیرالمؤمنین و قاضی پسندیدند و خوب داشته بسیار شادی کردند . سپس آنها به اباله گفتند : برو چو تو مجادله نمیتوانی ، چون هر چه بیش پرسی نیکوتر و منطقی‌تر گزارش کند . اباله نابکار مانند مردم شرم‌زده ، شکسته و بسته و سرافکنده ومات شد»

۸ - اندرز خسرو گوانان : مشتمل بر اندرزهای خسرو

انوشیروان بدرباریان و تردیکان پیش از مرگش که مختصر و محدود بوده است در ۳۸۰ کلمه . این کتاب را پشوتن سنجانا همراة گنج شایگان به انگلیسی ترجمه کرده و دو سال بعد توسط کازارتلی Casartelli بانگلیسی ترجمه شد . کهنترین نسخه‌هایی که از این نامه بدست آمد ، نسخه‌ایست که در سال ۹۶۱ یزدگردی (۱۳۲۲ م) بدست مهرانان پسر کیخسرو استنساخ شده و در مجموعه‌ای از متنها پهلوی در ۱۹۱۳ در بمبئی بچاپ رسید . جمله آن بر این مفاد است .
«آئین و پیمان بکار دارید و بکار و قانون را دوراست ،

4 - Gajastak Abalish by Homi F. Chacha Bombay 1930.

5 - Adrien Barthelemy Gujastak Abalish relation D'une conference theologidqe Presidée La Calif Mammoun Paris 1882.

۶ - کتاب گجسته ابالیش شادروان صادق هدایت چاپ تهران

۱۳۱۸ صفحه ۱۰ و ۱۱

و بارستان هم سخن باشید . به بهره خویش خورسند باشید و بهره کس دیگر مبرید . از نیکان باش تا ملکوتی باشی .
این نیز گفته اند که هر کس باید دانستن که از کجا بیامده ام ؟ و چرا ای در هستم ؟ پس من باز بکجا باید شوم ؟ و از من چه خواهند ؟ من این دانه که از نزد هرمزد خدای بیامده ام ، برای ستوهیدن دروغ ای در هستم و باز پیش هرمزد خدای باید شدن . از من اشویی باز خواهند و عمل دانایان و آموزش خرد و یک خوی پیراسته . انوشیروان یاد خسرو شاهنشاه ، پسر کواذ که او اندرز کرد و او این فرمان داد .
ایدون (اینچنین باد)

۹ - زات اسپرم Zat Sparam : در قرن سوم هجری در

سه قسمت تدوین شده و قریب به نوزده هزار کلمه پهلوی است . زات اسپرم دستور سیرجان و کرمان بوده و بین سالهای ۸۸۱ میلادی میزیسته است . برادر او منوچهر هم کتابی داشته بنام پهلوی نامه منوچهر ، تقریباً دارای نه هزار واژه پهلوی . منوچهر در این کتاب بسیاری از دستورهای برادر را مخالف آئین دانسته و باو اعتراض مینماید و باندیشه های مترقیانه خود ، برادر را اندرز میدهد .

در این کتاب درباره دیانت زرتشت ، آغاز دین ، زندگی و مرگ و غیره بحث شده است و دو داستان مهم از گای اوس Kai US و سرتیو Srito پهلوان دارد . روست این کتاب را در سال ۱۸۸۰ میلادی بانگلیسی ترجمه کرد و در اکسفورد منتشر شد .

۱۰ - شایست نه شایست : در آن از وظایف مذهبی و آداب

و مراسم دینی و اعمال شایسته و ناشایسته و گناهان بحث شده است . کتاب در دو قسمت با یک ضمیمه شامل ۱۳۲۰۰ کلمه میباشد و در ۱۸۸۰ توسط وست ترجمه و چاپ گردید .

۱۱ - ائوگمدنجا Aogemadaëtcâ : اصل این نوشته

بزبان اوستائی و دارای ۲۹ بند و مجموعاً ۲۸۰ کلمه بوده است . وست زمان تألیف آنرا از قرن ۱۳ میلادی متأخرتر نمیداند . ترجمه ای از این نوشته بزبان سانکریت درست است که گیگر Geiger دانشمند آلمانی در سال ۱۸۷۸ با چند نسخه خطی که درست داشته است اصلاح و با افزودن توضیحاتی بدان آنرا چاپ کرده است^۷ در ۱۸۹۳ دارمستر فرانسوی^۸ آنرا بفرانسه ترجمه و منتشر ساخت . انجمن پارسیان هند متن پازندائوگمدنجا

را ۱۹۰۹ بضمیمه چند متن دیگر بچاپ رسانید . « ادوارد بامانجی اونسروالا » در مجموعه سلسله مقالات ایرانی که در سال ۱۹۵۵ بچاپ رسانید ، متن پهلوی این رساله را هم چاپ نمود .

این کتاب در اسفندماه ۱۳۴۴ توسط آقای دکتر رحیم عقیقی استاد زبان پهلوی دانشکده ادبیات مشهد تحت عنوان « متن پهلوی پازند و ترجمه فارسی و واژه نامه » ترجمه و با تفسیر بچاپ رسیده است .

نویسنده محترم در پیش گفتار این کتاب متذکر شده است که : « در آغاز ائوگمدنجا از روان نیکوکاری بحث میشود ، که در جهان پسندیده و نیکوئی از او پذیرائی و بوسیله فرشتگان به پیشگاه اورمزد راهنمایی میشود . سپس یادآوری میکند که هر کس باین جهان بیاید ناگزیر است راه مرگ را بیامد پس بهتر است کاری کند که سرنوشتش بهشت و گرومتان باشد آنگاه برای اثبات این نظر دلایلی بیان میکند و تن پرگزند را از کارهای زشت برحذر میدارد و هشدار میدهد که آدمی بی سبب نباید به دیو آرز و شهوت مال این جهان دل بندد . زیرا در روزگار فرجام جز پشیمانی بهره ای نخواهد داشت . آدمی باید همیشه مرگ را در پیش خود ببیند و از کارهای زشت دوری گزیند و با انجام کار نیک توشه ای برای جهان دیگر بدست آورد و روان خویش را آمرزیده سازد .

همچنین نابود شدنی است جز آن پاکی و پارسائی که از نیکان سرعیزند و هیچگاه از آنان جدا نخواهد بود .
غیر از کتاب و رسالات نامبرده تعدادی رساله مذهبی دیگر موجود است که معروفترین آنها بطور خلاصه : روایات پهلوی ، روایات همت آشوروهستان ، پندنامه زرتشت ، ماتیکان سی روح (شرح سی روز) تفسیر بروندیداد پهلوی ، ماه فروردین روح خرداد ، ماتیکان سی بوشت ، سی فرمان ، جاماسپ نامه ، بهمن بست^۹ ، میباشد و همچنین کتابهای مانی که بزبان فارسی و سریانی بوده است مانند کتاب شاپورگان ، سفر الاسرار ، سفر الجابره ، فرائض الساعین ، سفر الاحیاء و فرقاطیه .

7 - Aogemadaëca Ein Parsentractat in Pazeno Altbaktrisch und Sanskrit Herausgegeben übersetzt, Erklärt und Mit Glossar versehen von wilhelm Geiger, Frlangen 1878.

8 - Darmesteter : Le Zend - Avesta, V. III, p. 154 - 166 Paris 1893.